

PENCKÓFER JÁNOS

*A ráközelítés tudománya**Szűkítések, keretek és a tárgyi búség gondja egy megírandó, új irodalomtörténet környezetében*

„Az értékelvű-etikus gondolkodás [...] nem lehet egyoldalúan technokrata és pusztán utánzó.”

(Hitel szerkesztőség)

1.

 magyar irodalomtörténet-írói gondolkodás inkább két, semmint három évszázadra visszavehető törekvéseit a XXI. század első évtizedének végén egyre nyilvánvalóbb módon az irodalmi tudat és nemzeti önismeret összefüggéseivel, a nemzeti-világirodalmi értékfokozattal, az artistikum nyelvi jellegével, önazonosság-képzésével, leginkább pedig a tudományos és tudósi tekintéllyel, attitűddel kapcsolatos trendek, öngazolások, meggyőződések, félelmek, előítéletek határozzák meg.¹

A szaktudomány alakulástörténetének mindjárt a kezdetén jelentkezik ennek a réteg-zett problémakörnek némely eleme, míg hosszú, egymásra épülő XIX. századi folytonosságát már több összetevője hatja át. A második világháború utáni idők ideológiával megterhelt elhajlása ugyancsak viszi magával a gondot, de nem különbül az 1989/90-es rendszerváltozással kibontakozó tudományos gazdagodás vagy különösen ez utóbbival párhuzamosan megszülető (radikális) újítási ambíció: a(z összes) hagyománytól, kezdeményezéstől elforduló elkülönülés. Természetesen a törekvések korszakokként alakuló jellegzetességeit mindvégig az uralkodó áramlatok, valamint a korszerűnek hitt és mondott tudomány formálta – kevésbé talán az előzményeket.

A szaktudomány kiindulópontjául szolgáló XVIII. századi előzmények² közt, illetve ezek után, Wallaszky Pál 1785-ös munkájában még csak sejlenek e később kiterelvényesedő gondok: „felfogása szerint irodalmunk kiterjedését politikai határok szabják meg”,³ rendszerezése latin nyelvű, és a „magyarországi egyetemes írástudást”⁴ kívánja megjeleníteni. Hogy miért válhat akkor mégis az irodalmi tudat, valamint a tudomány szemlélet alakulásáról szóló gondolkodás itt megnevezett állomásává? Részben azért, amiért egy XXI. századi új magyar irodalomtörténet megírási szempontjai⁵ között is hasznosítható lehet az általa hirdetett területi (2011-ben régióként értett) alapállás. Részben pedig azért, mert ezzel indul útjára, majd ehhez viszonyítva kerül olyan pályára a magyar irodalomtörténet-írás, hogy azt a folyamatos szűkülés fogja jellemezni egészen a XX. század elejéig – amint azt Horváth János *Fejlődéstörténete* kifejti, a munka létrejötté pedig cáfolja is egyben a szűkülés logikus, rá értendő folyamatosságát.

A *Fejlődéstörténet* ezért aztán megkerülhetetlen, de más szempontok miatt úgyszintén máig ható munka. A szűkülő tendenciát pedig azért érdemes Horváth János koncepciójából kiemelni, mert tanulságul szolgált a tudós számára – és minden időben megfonto-

landó tény marad –, hogy „elv és kivétel nem mindenkor s nem merev szabatsággal fedik egymást”.⁶ Tehát Horváth János munkája nem egy tekintetben válhat kiindulóponttá egy új nemzeti irodalomszemlélet felvázolásában,⁷ illetve egy efféle kézikönyv létrejöttében. Az irodalomtudomány kultúratudományként történő megjeleníthetőségével kapcsolatos medialitáskutatásban megfogalmazódó elvek felállítása körül szintén hasznosulni tud – mint kezdet.⁸

Az irodalmi tudattal és szűküléssel kapcsolatban Horváth János fokozatokat vél felismerni: a kezdetben „magyarországi”-ként szemlélt literatúra előbb „magyar nyelvű”, majd „nemzeti tartalmú” és végül „művészi” lett az átfogó igényű rendszerezésekben. Ami tehát Wallaszky munkájában egyszerűen „magyarországi”, az Pápay Sámuelnél már részben „idegen”, részben pedig „nemzeti”,⁹ vagyis: nála különválnak a latin és a magyar nyelvű irodalom, akárcsak Kazinczy Ferencnél, Révai Miklósnál. A szűkülés következő állomása Toldy Ferenc nevéhez kötődik (akinél műve címében¹⁰ megjelenik a nemzeti szó). Ebben a felfogásban már nem a politikai határ, de nem is pusztán a magyar nyelv lesz a mérvadó, hanem a „nemzeti szellem sajátsága”.¹¹ Toldy mindenekelőtt olyan magyar nyelvű alkotásokra figyel, melyek „együttal a nemzeti szellem megnyilatkozásai”.¹² Így lesz Toldy Ferenc a magyar irodalomtörténet-írás „szülőatyja”, akihez képest aztán Beöthy Zsoltot azért nevezheti Horváth János e szaktudomány akkori „leghivatottabb képviselőjének”, mert nála elsősorban azok a művek írják az irodalom történetét, „melyekben legkiválóbban nyilatkozik a nemzet lelke, s amelyek az egész nemzet lelkéhez szólnak”,¹³ egész pontosan: „Beöthynél a nemzeti szellem művészi megnyilatkozásai”¹⁴ jelentik az értékelés vezérelvét.

Horváth János *Fejlődéstörténete* tehát összefoglal és lezár; mindenekelőtt láthatóvá téve az irodalom rendszerezési igényének mindenkori szoros összefonódását a nemzeti eszmével. „Már Czvittingert is a nemzeti önérték sarkallja munkája megírására” – hangsúlyozza¹⁵ –, miközben kifejti ennek tarthatatlanságát, mondván, hogy az irodalomtudomány nem lehet segédlet abban az elképzelésben, hogy a nemzeti eszme a szellemi élet minden ágát mintegy magába foglalja. Mindazonáltal az „irodalmi elv, az önelv” létrehozásának szorgalmazása Horváthnál nem kerül szembe semmilyen hagyománnyal. Azal a történelmi időszakokkal sem, melyet „a nemzeti eszme áramlási korának”¹⁶ nevez, melyben e szaktudomány megalapozódott. Az irodalomtudomány a nemzeti eszmében „nem csupán egyik, bár igen jelentékeny mozgatóját” látta az irodalmi fejlődésnek, hanem „tevékeny s legsajátabb erőforrását”¹⁷ – állapítja meg Horváth János, ugyanakkor nála mégsem kizárólag ez határozza meg a „tárgyi hűséget”,¹⁸ valamint az „önelvűség”¹⁹ tudományos megalapozását.

Az általa vállalt tudományos értékállítás és maga a *Fejlődéstörténet* – annak ellenére, hogy a fejlődés elve megosztja a szakmát, pontosabban: nem egyöntetű a fejlődés tagadása²⁰ – nem véletlenül minősül mai tudósok szemében is minden idők eddigi legjobbjának (természetesen Szerb Antalnak a két világháború közt megjelent munkáját²¹ ezzel nem kicsinyítve). Értethető e kiváló minősítés, különös tekintettel, hogy az ezt – valamint a Szerb Antalét – követő áttekintések és összefoglalások közül például a múlt század hatvanas éveiben születettet²² politikai-ideológiai nézetektől függetlenül nézni aligha lehet.

Az eddigi legterjedelmesebb irodalomtörténet hatodik részében a XX. századi literatúra „az új magyar szocialista realista irodalom”²³ kibontakozásaként jelenik meg, „a régi és az új harcának dialektikája”²⁴ pedig olykor nem csupán korszakolási szempontot

biztosít, hanem a „modern nemzeti irodalom” sajátos szempontú (át)értékelését is kéri, vagyis: újra értékszűküléssel oldódik meg eszme és kivitel összeegyeztetése. Az irodalmi tudatban nyilvánvalóan alapvető szemléleti változást kínált és várt el ez a hozzáállás, ám ami negyedszázaddal később jelenik meg, az ezen is túltett.

2.

A teória és kivitel összeegyeztetésekor sérülő „tárgyi hűség” új példájául is szolgálhat az a két irodalomtörténet, amely a rendszerváltozás utáni év(tized)ekben a legnagyobb visszhangot kiváltotta. *A magyar irodalom története, 1945–1991* című Kulcsár Szabó Ernő-könyv mégis inkább „a nyelvi fordulatként” emlegetett gondolatkörhöz, valamint az irodalmi tudat átalakításához kötődik. Benne a „nemzeti paradigma” szerepel ugyan, csak eredeti jelentéséből teljes mértékben kifordítottan. „A nemzeti paradigma fókuszába... az individualitás örvén a nyelvi történések függvényében folytonosan át- meg átértelmeződő, rögzíthetetlen azonosságú szubjektumkép kerül... A nemzeti paradigma pozitív azonosságfogalomból amolyan posztesztetikai szakkifejezéssé vált, az identitás definiálhatatlanságára utal.”²⁵ Ami pedig 2007-ben keltett feltűnést²⁶ – *A magyar irodalom története*²⁷ című háromkötetes értékösszefoglalás kapcsán –, az a „tárgyi hűség” ugyancsak szabad értelmezésén kívül az irodalmi értéktudatot érinti.

Ez utóbbi olyan értékállításként is értelmezhető irodalomtörténet(?), amellyel mintegy következő lépcsőfokára kerül az 1993-ban (majd 1994-ben) megtapasztalt korszerűsítési szándék, az a történet, amelynek „főhőse a posztmodern”²⁸ volt. Az új tudományos munka a Kulcsár Szabó-féle összefüggő és teleologikussá sikerült történetmondással szemben olyan „tanulmánygyűjteményt” kínál „felnőtt könyv”²⁹ gyanánt, melynek „főhőse” beazonosíthatatlan, a „tárgyi hűség” korántsem szempont, az „önelv” pedig sok esetben kizárólag önmagáért van jelen.

Ez a munka nem csupán a mindenkori eszmei(-ideológiai) hozzáállást tagadja, de bármiféle „keret” létrejöttétől úgyszintén tart. Mondván, hogy „semmi köze hozzá, csak terjedelmében és alaposságában tekinthető a »spenót« utódjának”,³⁰ magát a nagy történetet (Lyotard-féle „grands récits”) elutasítja, s éppen ez utóbbi, azaz a nagy történetek megszűntének dogmaként történő elfogadásából fakad a „felnöttsége”. Ám a „felnőtt” kicsit a „gyerekest” is magába foglalja, hisz az értékátrendezés szűkítéssel együtt járó vállalása mögött csínyut ugyanúgy lehet sejteni, mint egy tudományos elv érvényesülését. Vannak, akik – Papp Endre például – e felnöttségből-értékszűkítésből egyenesen a „nemzetnélküliséget”, illetve annak programját vélik kiolvasni.³¹ Nyilván problémásnak látja ezt a munkát Horváth Iván is, mikor azt mondja, hogy „ezer sebből vérzik, és millió ponton bírálható” e három kötet (és bizonyára számos egyéb megfontolásból, de feltételezhetően ezen okból is hozza létre a *VillanySpenótot*).³²

Lehetséges, hogy „az ízlés leple alatt” valóban „világnézetek harca folyik” – amint azt ugyancsak Horváth János mondja? És ez 2011-ben is érvényes volna? Mindenesetre, ami a *Fejlődéstörténet* alapozásakor – teóriát és kivitelről illetően – tanulságul szolgált a tudós számára, azt a XX. század második felének hosszú éveit, valamint az ezredfordulót követő idők irodalomtörténetei majd hogyanem félretolják. A nemzeti alapú beszűküléshez történő Horváth János-féle tudományos hozzáállás után az elmúlt évszázad végére ez a szempont

– a nemzeti – egyszerűen kiiktatott. Ami Szerb Antal *Magyar Irodalomtörténetében* még minőségemelési szándék, valamint beszűkülés-ellenes érv volt – „nem mindenki nagy költő, akinek versei a nemzeti eszmével foglalkoznak. Nem feltétlenül magyar érték, akiben idegen értéket nem találunk”³³ –, az a rendszerváltozás utáni évtizedben a nemzeti irodalmi hagyománykép alapvető átértelmezését eredményezi.

Megvalósulni látszik a Horváth János-féle elképzelés, miszerint az irodalomtudomány és irodalomtörténet-írás nem lehet segédtudomány a „nemzeti” mindent átható épülésében? Részben igen, csakhogy a „nemzeti” szolgálását kiküszöbölve annak szinte valamennyi megnyilvánulásától tart már az ezredforduló szaktudománya. Olyan fokon sérül ezáltal a „tárgyi hűség” és az irodalmi értékhagyomány, hogy pazarlásnak, tékozlásnak hat az új értékállítás. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban valóban rossz és durván elnagyolt a „konzervatív-nemzeti”, valamint „korszerű-liberális”³⁴ kétosztatásról beszélni, még ha ehhez is válik hasonlatossá az a helyzetkonstatálás, miszerint ebben vezető szerep jut a Kulcsár Szabó Ernő-iskolának,³⁵ akik pedig kritikával illetik az „iskolát”, azok messze állnak a tudomány, nemzet, demokrácia valamennyi mai értékétől. Mindazonáltal az „iskolát” valóban „roppant erős közösségi szellem hatja át”, „erős tekintélytisztelet jellemzi”,³⁶ s látszólag megingathatatlanul halad az útján, vagyis vezető szerepe igaz, és nem is egyik, hanem a legerősebb pólus a mai magyar irodalomtudományban.

Horváth Iván 2003-ban például hiába bizonyította, hogy korántsem igaz az a Kulcsár Szabó Ernő-féle interpretáció, mely a „hazai hermeneutikai fordulatot” mintegy saját érdemének tudja be, ráadásul mint „győztes hadvezér”, úgy kezdi magyarázni szerepét egyik könyvében, majd megállapítja saját (vezetői) fontosságát a '90-es évek „kulturális fordulatában”.³⁷ Hiába vált az is nyilvánvalóvá – Bevezeky Gábort idézve – ebből a 2003-as Horvát Iván-tanulmányból, hogy elsősorban gazdagodásként mutatja magát mindaz, ami bekövetkezett az irodalomtudományban: Kulcsár Szabó Ernő továbbra sem a „tagoltságot és a sokszínűséget”³⁸ látja e változásban, hanem iskolája elévülhetetlen érdemeit a „fordulat” létrehozásában. (És a „kulturális fordulat” utáni haladásban az sem okoz megtorpanást, hogy végül is az általa egykor nagy meggyőződéssel inkább átvételre, mintsem honosításra ajánlott hermeneutikával és dekonstrukcióval szemben, lassan teret kellett adnia „saját iskolájában” a kultúratudományok melletti érvelésnek.)³⁹

Ugyanakkor ezt a törekvést: az egykori „posztmodern zsandárt”⁴⁰ figyelő kritikai alapállás nem fogalmaz meg alapvető szemléleti különbözőségeket a megfigyelttel szemben. Sokkal inkább valamiféle „kirekesztettség” az, ami részükről vele vitát kezdeményez, tudniillik azok, akik már az 1970/80-as években kezdték megalapozni a '90-es évek „fordulatát”, a Kulcsár Szabó Ernő-féle értékelésből rendre kimaradnak. Az „iskolát” jellemző lesajnáló attitűdöt szóvá teszi ez a kritika, akárcsak a terminológia érthetlenségig elvitt exkluzivitását, valamint a fölényes-polemikus hangvételt is kifogásolja, melyet nem csupán „a hermeneutika megnevezetlen, hazai, vidékies, tudatlan bírálóival szemben”⁴¹ lehet tapasztalni. Akiket például Fried István 2004-ben „a marxisták töredék csapatának, az esszéíró nemzedéket követő szellemtörténet iránt elkötelezetteknek, valamint a nemzeti narratívát fenyegetni érzetteknek”⁴² nevez, kiegészülhetnének e „kirekesztettekkel”, így alkotva egy „erős” csoportot, de vezető szerepben akkor is „a Kulcsár Szabó-iskola” maradna.

A „vezető szerep” tevékenysége szerint az irodalomtudomány lassan olyan helyzetbe kerül, mintha megtalálta volna végső és legigazabb beszédpozícióját. Pedig tudnia kelle-

ne mind az „iskolának”, mind a „vezető szerep”-ben levők egyre népesedő táborának, hogy azért, mert „az író-mű-közönség alapviszony tekintetében (miután a pozitívizmus és a szellemtörténet a szerzőt és korát, a strukturalizmus a művet helyezte előtérbe) az utóbbi évtizedekben a befogadásra, az értelmezésre, a recepcióra, a megértésre szeretik helyezni a hangsúlyt”, és ezen belül is a medialitáskutatás jelenti a fő irányultságot – aligha ez „az utolsó szó az irodalomtudomány történetében”.⁴³

3.

Tehát pionír szerep, valamint tagoltság és sokszínűség? Igen, nyilvánvalóan ez jellemzi az utóbbi időket szinte minden tekintetben, s legfőképpen talán ezek tekintélyt követelő megjelenési formái. A vázolt tendenciák s erők együttese felől vizsgálva válik csak igazából érthetővé az a helyzet is például, amelyet Bevezky Gábor 2008-as könyve⁴⁴ hozott létre azzal, hogy tizenöt éves késéssel döbbsenti rá a szakmát meg az egész olvasóközönséget Kulcsár Szabó Ernő sokat emlegetett 1993-as munkájának lényegére, pontosabban: a szerző gondolkodásmódjáról valló irodalomtörténetének „újszerűségére”. A Kulcsár Szabó-mű eddig elfogadott tudományos hitel(telenség)ét újragondolásra⁴⁵ ajánlja. Meggyőző bizonyításaival-kérdésfeltevésével, az egyeduralomra törő irodalomértés feszegetésével sejklik fel annak igazi alternatívája. Jó irányú kérdései közel hozzák azt a gondolatot, hogy a „nyelvi megelőzöttségben” nem csupán a nyelvbe történő bezáródás jelentheti az egyetlen tudományos távlatot: a nyelv közvetítő szerepe által adódó kognitív szemlélet és emóció ember és külvilág között ugyancsak lehet (hasonló értékű) távlat.

Bevezky Gábor kötetnyi terjedelmű kritikája „jéghideg elemzés”.⁴⁶ Nagy pontossággal mutat rá a korszaknyitó munka azonnali elfogadásának elhamarkodottságára. „Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténeti vállalkozásának ellentmondásossága abban áll, hogy hamisítatlan fejlődéselvű logikával, referencialitást és egyetemes perspektívát alkalmazó, oksági viszonyokon alapuló, teleologikus elbeszéléssel állítja elő a fejlődéselvű logika, a referencialitás, az egyetemes perspektíva, az oksági viszonyok és a teleologikus elbeszélés tagadását. Kulcsár Szabó Ernő saját elgondolása az ilyen és így elmondott történeteket nem a posztmodernhez, hanem valamely múltbeli korszakosságához kapcsolja.”⁴⁷ Különös hangsúlyát e Bevezky Gábor-könyvnek pedig az biztosítja, hogy a korszakmonográfiaként is emlegetett Kulcsár Szabó-művön kívül, az iskolateremtő és -építő tudós egész munkássága kerül górcső alá, és ez új helyzet létrejöttének a lehetőségét ígéri.

Ugyanakkor e különös és az irodalomértés központi viszonyait érintő könyv várható hatása mintha elmaradni látszana. Egy a magyar irodalomtudományi viszonyokat nem beavatottként szemlélő – nyugat-európai vagy tengerentúli tudós – például mire vélje azt, hogy „a felkért recenzensek egyre-másra adják vissza, mondván, nekik is van/lesz családjuk, ők is meg akarnak élni, féltik a kenyérüket?...”⁴⁸ Az irodalmi tudat hatalommal összefüggő természetének erői Magyarországon a rendszerváltozást követő évtizedekben régi formájukban maradtak volna fenn, és így is hatnak? Hát nem kizárólag a tudományé a főszerep? E polémiahelyzet értőinek kifejtései után majd többet lehet tudni erről, mindenesetre Bene Sándor és Kecskeméti Gábor *Javaslatai* is tudomásul vette, hogy „a szubjektumtörténeti konstrukciók magyar irodalomtörténeti alkalmazása”

– vagyis Kulcsár Szabó Ernő 1993-as irodalomtörténeti koncepciója és annak megvalósulása – „igen erős kritikát kapott”⁴⁹ a Bezeiczky Gábor-könyv által.

Természetesen semmiféle (irodalmi-kulturális) hatás, így az *Irodalomtörténet a senki-földjén* sem csupán konkrét – megnevezett –, azonnali megnyilvánulásaiban mérhető (és kérhető számon), amint az egész jelenlegi irodalomtudományi környezetben hiába különíthető el pragmatikusan egymástól pár szembenálló törekvés, valamennyi jellegadó erő mégis magában hordja a szintézis lehetőségét (és ebben lehetséges, hogy már a Bezeiczky Gábor-könyv is közrejátszik?). Például megállapítható, hogy „a hermeneutika és a dekonstrukció jelentékeny, az új historizmus viszont jóval kisebb mértékben ösztönözte a hazai tudósokat”,⁵⁰ de mivel „a szellemtudományok lényegüknél fogva nem ismerhetik a paradigmaváltást”,⁵¹ és egyébként is egy-egy felvirágzás sokszor még a divattól sem tud mentesülni – ezért lényegesen megnő még az „újban” megpillantható „rég” esélye is. Papp Endrének a 2007-es irodalomtörténetről írt kritikája, míg a három kötet konkrét hiányosságait-ellentmondásait veszi számba (elkülönülten), egyszerre általános tendenciát lát és mutat fel az egyes fejezetek és az egész vállalkozás mögött, nem köti azt megnevezett irányultság(ok)hoz: sem régiekhez, sem újakhoz.

Ez az értékelés címével – „*Rút sybarita vász*” –, aztán alcímével – *A nemzetnélküliség programja* A magyar irodalom történeteiben –, valamint Horváth János-mottójával – „Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik” – jelzi, miféle értékirányultságot lehet észlelni benne,⁵² illetve miféle (tudományos) háttérre vetíthető a koncepciója. Ezért aztán, amikor *A magyar irodalom története*it és annak főszerkesztőjét védendő, a Papp Endre-kritikával szemben olyan védőérv is elhangzik, hogy a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András nevével jegyzett vállalkozás, pontosabban a Szegedy-Maszák Mihály neve alatt megjelent *Előszó* „undorból, undorodásból”⁵³ került el a magyar irodalomtörténet-írói hagyomány bármely tanulságának a vállalhatóságát (és vett mintául egy francia szakművet), akkor nyilvánvalóan nem tudományos érvek ütköztetéséről van szó, hanem emócióról vagy valami másról. Ugyanakkor ez a védőérv mintha visszautalna a Horváth János-mottó gondolatához. Az irodalmi tudat változásával, a nemzeti és világirodalmi fogalomkörrel, leginkább pedig a tudományos és tudósi tekintéllyel, attitűddel kapcsolatos meggyőződések, félelmek, előítéletek fent említett korjellemző ténye, lám, mintha virágkorát élné.

Lehetséges volna, hogy ez így van rendjén? Valószínűleg igen – no, nem az undort, hanem ami a külföld eredményeire vetett „vigyázó szemet” illeti, hisz az irodalmi tudat kiváló kritikák (esszék), valamint külföldről is behozott tudományos eredmények általi alakulása olyan irodalmi hagyomány és mindenkori szellemi-érzelmi igény, amelynek révén „az irodalmat birtokba vevő egyedi tapasztalat közösségi előformáltsága”⁵⁴ gazdagodik folyamatosan, majd nyeri el értelmét. Végző soron pedig szerves része lesz a műélvezetnek, melyben „a kognitív erőfeszítés mindig emocionális többletű”,⁵⁵ de a nem kizárólagosan esztétikai tapasztalathoz kötődő szövegbefogadás értéke is így idomul, zárkózik fel folyamatosan, és lesz mérhető hatású. Aligha fűz tehát bárki kételyt ahhoz, hogy a hatvanas években írt irodalomtörténet (a *Spenót*) készítői, ha munkájuk során olvashattak és rendszerezhettek is „a nemzetközi irodalomtudomány korabeli szempontjait” kevésbé érvényesítve,⁵⁶ egy mai szakmunka már csakis akkor tudja elnyerni értelmét, ha figyelembe veszi „egy sor olyan irányzat tanulságait”, amely „döntő hatást tett az irodalom értelmezésére az utóbbi száz évben”.⁵⁷

Ezzel együtt építkeznek azok az észrevételek, meggyőződések és koncepciók, melyek e bizonyos „száz év” tapasztalatainak kritika nélküli átvételében és nagy erővel történő terjesztésében épp az akadályozóját látják a magyar irodalom teljes értékreprezentálhatóságának. A „tárgyi hűség” így megsérülő elvét már csak azért is nehéz elfogadni, mivel köztudomású: „a művészetekben a későbbi nem szükségszerűen múlja fölül a korábit”.⁵⁸ A sérült „tárgyi hűség” és a korábbi arányok jelentős mértékű felforgatása révén *A magyar irodalom története* nem esett vajon áldozatul a „divatszerűségnek”? Avagy a hiányok vállalása mellett eléggé meggyőző például az efféle érvelés is: „egy embert is nehéz volt találni, aki vállalta volna, hogy Adyról írjon”?⁵⁹

4.

Látható: a magyar irodalomtudomány sokszínűsége értékes gazdagság. Kockázatos vállalkozás is lenne értékhierarchiában elhelyezni például a Fried István által megnevezett „marxisták töredék csapatát, az esszéíró nemzedéket követő szellemtörténet iránt elkötelezetteket, valamint a nemzeti narratívát fenyegetni érzettek”⁶⁰ törekvéseit, még akkor is, ha a Kulcsár Szabó Ernő-iskola vezető szerepe mellé nem kerül kérdőjel. Akkor is, ha az irodalomtudomány kitágulásában betöltött szerepük szerint Szegedy-Maszák Mihály nem csupán azok tevékenységét illetné „föltétlen elismeréssel”, akik „fordításokkal, eredeti tanulmányokkal, a *Theatron* című folyóirattal és oktatóként határozott kezdeményezést tesznek a színházstudomány önállóodására”, továbbá akik munkáikban „kép és szöveg viszonyával foglalkoznak a romantika vagy az avantgárd korában”, valamint azon együttműködést, mely a néprajztudósokkal folyik, illetve a „szó- és írásbeliség viszonyát” elemzik.⁶¹ Ugyanis mindezek mellett-között akkor hol foglalhatna helyet, mondjuk a nemzeti irodalomszemlélet új deklarációja? Tudniillik ez utóbbi nem azonosítható „a nemzeti narratívát fenyegetni érzettek” hangjaival (az új deklaráció azért, mert használja „a nemzeti”-t, nem a Horváth János fellépéig formálódott múlthoz kíván visszalépni, hanem XX. századi új tudományelméletek tanulságain is gondolkodva, a magyar irodalom színes összetettségét kívánja megjeleníteni a szerinte ma sem kiiktatható⁶² „tárgyi hűség” elvét vallva).

Mindazonáltal érthető a gyanakvó, óvatoskodó hozzáfordulás, hiszen a nemzeti jelzőnek elégséges csak a XX. századi szolgálataira és kiszolgáltatottságaira figyelni, azonnal elhasználtságot és elavultságot érezni körülötte, vagy ha ezt nem, akkor bizonytalanságot mindenképp. „A nemzeti jelző gyanús, ideologikusan kirekesztő, politikával érintkező szennyeződés lett a – másrésztől ideológiáktól korántsem érintetlen – diszciplínán” – mondja Papp Endre is *A nemzeti irodalomszemléletről* szóló tanulmányában.⁶³ Aztán láthatóvá teszi: mégiscsak ez az egyetlen olyan kulturális összetartozást biztosító fogalom, ami nélkül nincs „egyéni”, „személyes”, mivel az mindig nyelvi kompetenciához köthető; ez az, ami emberi teljességet, nyelvi-kulturális önazonosságban megképződő szabadságot tud kínálni – eshet a szerző-mű-befogadó hármasa közül bármely korban bármelyikre a fő hangsúly. És közösségi megelőzöttséghez kapcsolódó funkcióját illetően pedig nem kevésbé tudományos, mint az individualitást a személyiség nyelvi megalkotottságaként hirdető alapállás.

A nemzet fogalma tehát hiába van válságban, a jelentősége akkor sem csökken.⁶⁴ Ernest Renan (régen) arra jutott, hogy egy nemzet nemzetként történő funkcionálása-

hoz, illetve „egy effajta szellemi princípium” kialakulásához nem elegendő „a faj, a nyelv, az érdek, a vallási rokonság, a földrajz, a katonai igény”, merthogy a nemzet „egyetlen roppant szolidaritás, melynek lényeges alkotóelemét jelentik azok az áldozatok, amelyeket őseink hoztak, és azok, amelyeket mi vagyunk készek a jövőben meghozni. Feltételezi a múltat, de a jelen a foglalata...”⁶⁵ Tehát mélyen emberi, érzelmi képződmény, kognitív és emóció önazonosságot létrehozó és biztosító ötvözet, vállalkozás a közös – kulturális – életre, valamint munka, mivel megalkotottságát létre kell hozni újra s újra. Az is nyilvánvaló lett, hogy mára helyi adottságokat szem előtt tartó nemzetfogalom-használat szükségeltetik, olyan, amelyik figyelembe veszi az alapvető emberi jogokat.⁶⁶ Ezért a renani felsorolás alapvető fontosságú lehet abban a tekintetben, hogy számos esetben már csupán épp azok valamelyike révén – például az anyanyelv keretével – érhető el az a valami – a princípium –, ami az emberek sokaságát egy irányba képes terelni, egy-egy országot-népet nemzetként is meg tud jeleníteni a történelem mindenkori alakulásában.

Ebben ne lenne tehát szerepe az irodalomnak, a nyelvnek? Ilyesféle kérdésre is válaszol Papp Endre tanulmánya, mely a nemzeti irodalomszemléletről úgy beszél, mint amit nem szükséges újra kitalálni, hiszen Horváth János elvrendszere ma is hasznosítható, csak természetesen korszerűsített formában. A tanulmányban Horváth János mellett S. Varga Pál és Dávidházi Péter tudományos eredményeivel szembesülve halad a gondolat, és tudomásul veszi a nemzeti irodalomszemlélet helyénvalóságát felszámoló tudományos tényállást, majd ecsetelvén, miért vonzó mégis az a fennálló értelmezői kivitelezésekkel szemben, egyféle ellenpontként, kritikaként fogalmazza meg a nemzeti irodalomszemlélet időszerűségét. Pontosabban: a „magyar irodalomreceptió sajátos válfajának, az individualitás és a szellemi korszerűség magától értetődő összekapcsolását magyarázó és legitimáló elvként használó gyakorlat kritikája”⁶⁷ kíván lenni a nemzeti irodalomszemlélet. De Papp Endre tanulmánya végső soron nem tagadja az individuális elv súlyát; ebben a vizsgálati módszerben annak arányosnak kell lennie az „örökölt kollektívvel”. Egyik fő tétele szerint az értelmezői figyelem középpontjába az identitás elbeszélésének mikéntje kerül, az, „hogyan nyilatkozik meg az azonosságtudat az irodalmi művekben”. És e szemlélet „képviselése nem igényel saját módszertant”⁶⁸ – állítja a tanulmányíró.

Ez a koncepció része egy készülő új irodalomtörténetnek, melyre Papp szerint nagy szükség van, ugyanis „tárgyi hűség szempontjából alkalmatlannak találtuk az eddigi rendszerezések vezéreszméit, mert alkalmazásuk megcsonkítja a múlt hagyatékát”,⁶⁹ és mert az elmúlt fél évszázad, illetve „korunk a hagyományvesztés időszaka”.⁷⁰ A fő okok közt szerepel az is, hogy mind a Kulcsár Szabó Ernő 1993-as, mind pedig a Szegedi-Maszák Mihály és Veres András nevével jegyzett 2007-es munka „valamely nyugati értelmezői trend vagy elméleti iskola elvárásrendszeréhez igazodva próbálja értelmezni a magyar irodalmat, ami túlságosan egyoldalúvá teszi a képet”.⁷¹ Tehát szükséglet tapasztal Papp, új, más előjelű kivitelezését a XIX. századi bezárkózásnak. (A nemzeti elvetése – ezek szerint – nem jár automatikus és egyértelmű „kitágulással”?)

A leendő munka tudósítani kíván a XX. század második felének eddigi irodalmi-kulturális hiányairól, a sérült „tárgyi hűség” helyreállításával pedig a művelődéstörténetbe való beágyazódása ígér újabb szempontokat az értékelői diskurzusban. Akár heurisztikusságnak is nevezhető mindaz, amit kilátásba helyez a koncepció, hiszen az általa felújított nemzeti iro-

dalomszemléletnek magába kell majd „olvasztania saját radikális kritikáját, netalán tagadását is, abból a belátásból táplálkozva, hogy a nemzeti elv elvetésével szemben alakul annak újbóli megerősítése”.⁷² Eszerint bizonyos tekintetben rokonságot mutat a Bene Sándor–Kecskeméti Gábor *Javaslat*aiból kiolvasható módszerrel, mely a teleologikusságot természetesen ugyancsak kizárva, ám az egységes elbeszélhetőség lehetőségét fenntartva, az egyes fejezetek íróit „egyazon irodalomjáték részeseiként”, „az elkészült fejezetek megvitatását” pedig valamiféle „heurisztikus tevékenységnek”⁷³ gondolja.

Mind az egyik, mind a másik koncepció külön-külön is alapvető elmozdulást ígérő tervezet, míg Grendel Lajos 2010-es irodalomtörténete valóságosan szól az értékszűkítések ellen, és „a legtovább megy abban, hogy egyetlen magyar irodalom létezik”.⁷⁴ (Balázs Imre József rendszerezésének várható megjelenése pedig hiába két-három év, de máris beszédtéma.)⁷⁵ Mindez együtt ugyancsak folyamatos gazdagodásról szóló helyzetjelentés, miközben tudósítás is bizonyos hiányról: egyetlen olyan átfogó keret hiányáról, amely szintézise révén bemutatná a teljes magyar irodalom teljes értékrendszerét. Mondjuk egy afféle teloszt véve alapul, mely az irodalomról szóló eddigi, különféle teleologikus gondolkodások (és kivitelezések) bemutatását tekintené alapvetésének (egyik sajátosságának).⁷⁶

És ha a célelvűségüket illetően az eddigi irodalomtörténetek nem is okoznának különösebb besorolási nehézséget, Grendel Lajos új műve már összetettebb ebben a tekintetben. Mindamelllett, hogy kizárólag a modern magyar irodalomra szorítkozik a vizsgálódása, *Bevezetése*⁷⁷ több mint eligazítás és magyarázat a könyv tárgyi körülhatároltságával kapcsolatban: olyan irodalomszemléletet deklarál, mely hangsúlyozza az új elvek szerinti összefoglalások-értékállítások hasznosságát, de nyilván a hiányait érzékelve, a művek korszerűségét korántsem csupán technikai újdonságuk szerint kívánná lemérni.

5.

A legújabb irodalomtörténet *Bevezetése* olyan értékállítást tart elfogadhatónak s korszerűnek, melyben „az emberi egzisztencia mélyebb struktúrái” jelentik a fő szempontot attól függetlenül, hogy „a mű szerzője milyen stílusirányzatnak, filozófiai vagy lélektani iskolának, netán ideológiának a híve”.⁷⁸ Feltűnik, hogy az *Előszó* olyan irodalomtörténet mellett foglal állást, melyben újra kulcsszóként jelenik meg az „egzisztenciális tét”.⁷⁹ Ez újabb adalékkal szolgálhat egy átfogó „keret” létrehozásának szükségességéhez, amely végső soron magának az irodalomnak és a róla szóló tudománynak a presztízsét is meg tudná emelni akár. Annak ellenére, hogy Grendel irodalomtörténetének a tárgyát szűkíteni kényszerül,⁸⁰ igen hangsúlyossá teszi a mindenkori teljesség fontosságát. Nyilván ennek tudható be a *Bevezetés*ből a borító hátsó oldalára kiemelt Mészöly Miklós-féle naplóbejegyzés, miszerint „az irodalom végül is nem találmánybejelentő hivatal”.

Ehhez pedig kiválóan illeszkedik az az általa „kicsit félve kimondott meggyőződés”, miszerint az ún. „nem tudományos alapozottságú írások” figyelembevételére sem lehet mellékes az értékállításkor. Természetesen *A modern magyar irodalom története* messzemenően támaszkodik az új irodalomtudományi iskolák, elméletek belátásaira, következtetéseire, értékítéleteire, csak nem tekinti „szentírásnak” azokat. Érdekes, hogy „aktív íróként” eltérően ítél meg műveket, írókat, de sokszor egyetértőleg idézi többek közt

Kulcsár Szabó Ernő, Gintli Tibor, Schein Gábor megállapításait.⁸¹ Grendel Lajos szerint Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Németh László és más „aktív szépirok valamit mégiscsak konyítottak az irodalmi művek anatómiájához is”.⁸² És ezzel mintegy összekapcsolódik Görömbei András meggyőződésével, miszerint az irodalomismeretet nem csupán a „szaktudomány elméleti módszereivel, hanem az esszé különleges távlatokat megnyitó lehetőségeivel”⁸³ is elő lehet segíteni. Vajon feltétlenül az elméletírókkal szemben lehet csak elhelyezni Szerb Antal, Márai Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Bálint György, Ottlik Géza esszéiben megfogalmazódó irodalomértést? Vagy netalán öntudatlan mesterek, hályogkovácsok lennének mind, akik nem kizárólag a szaktudomány szakzavaival mondják el e mesterség titkait s az olvasás mibenlétét?

A magyar irodalom–világirodalom kérdéséhez is hozzászól ez az irodalomtörténet. Amellett, hogy láthatóan nem célja az előtte megjelent irodalomtörténetek ehhez kapcsolódó passzusait boncolgatni, kifejezi a magyar irodalom sajátos „követő” jellegét. Mondván, hogy az uralkodó irányzatok, műfajtipusok, iskolák „egyikét sem magyar író találta ki”,⁸⁴ gondolatmenete nem arra fordul, amerre eddig az ebből következő gondolatok megfogalmazódtak (hogy tudniillik a magyar irodalom másdrangú, ha nem rosszabb helyzetű), hanem a sajátosság – „tárgyi hűség”? – meglétére hívja fel a figyelmet. Tudniillik a külföldi mintát olyasféle „importált nyersanyagként” látja az új irodalomtörténet, „amelyet azután a legkreatívabb, legtehetségesebb magyar költők és prózaírók olyannyira magyarrá gyúrtak, hogy az idegen eredetnek nyoma sem látszik rajtuk.”⁸⁵ (Végső soron ehhez hasonló volt Németh László egykori óhaja is.)⁸⁶ Tehát hangsúlyosan nem másodrendűnek vagy epigonnak⁸⁷ tekinti a magyar irodalmat, amiből pedig az is következhet, hogy a világirodalomba történő bekerülését célként megjelölni esetleg nem is a magyar irodalomtörténet-írásnak kellene⁸⁸ – főként nem értékszűkítést is vállalva ezért.

Ha létezik olyan, hogy világirodalom, és annak valamiféle intézményesítetten is felismerhető formája, van deklarált értékvizsgálódási kerete, akkor bizonyára érdekei-feladatai közt szerepel az is, hogy fölfedezze, milyen gazdagságában mutatkozik egy-egy általa vizsgált és értéknek tartott európai vagy a világ bármely egyéb részén „feltalált” műforma, irányzat, iskola, külön egy olyan egzotikus nyelvben is, mint amilyen például a magyar. Ha viszont nem létezik – ami inkább valószínűsíthető –, és a „világirodalomba” történő bekerülés valóban fordított irányú, sőt, nem értékplurális alapú, demokratikusan működő mechanizmus, akkor érdemes néhány jó irányú kérdést föltenni például azzal kapcsolatban, milyen megoldásokkal éltek más nemzeti irodalmak eddigi törekvéseikben, valamint milyen úton-módon vált akkor mégiscsak ismertté és elismertté Márai, Szentkuthy, Kertész, Esterházy, Krasznahorkai, Bartis Attila – hogy csak pár név álljon itt. Ez lenne tehát a legnagyobb értéke ennek az irodalomnak, vagy valóban kizárólag ilyen értékre van „létező füle” a nem létező világirodalomnak?⁸⁹

A medialitást vizsgáló szaktudomány bizonyára hamarosan feltárja a közvetítettséggel összefüggő értéknepszerűség, reklámipar (netán egyéb törekvések-indokok) szoros összetartozását, s akkor látható lesz XXI. századi formájában mindaz, amit Horváth János az irodalmi tudat „hatóerői közt” tartott számon már száz évvel ezelőtt.⁹⁰ Amit Horváth a hatóerők közt említ, az ma a közvetítettség egy részének felel meg. Ő a technikai, vagyis a „külső okok” közt tartja számon elsősorban a „nyomtatás elterjedését”, majd a könyvtárak keletkezését, az iskolák szerepét, de nem tartotta kevésbé elhanyagolható-

nak a személyes ismeretséget sem. Továbbá a hitvitákat említi, majd a „nemzeti szempontból megbecsülhetetlen szolgálatot”, de a „híresebb vásárokat” is, míg a legfontosabbnak mindennél az irodalmi hagyományt tartotta.⁹¹

„Horváth János egész irodalomszemléletének központi fogalma a hagyomány”,⁹² ám az irodalmi tudatalakítás XXI. századi technikai, külső szempontjai mellett bizony a hagyománynak sem jut ezeknél nagyobb, ún. lényegmeghatározó szerep. És ezt nem csupán a medialitáskutatásban érdekeltek állítják. Szintén S. Varga Pál írja, hogy „a hagyományközösségi paradigma, mint paradigma sorsa az európai kultúra alakulásának jellege miatt végképp megpecsételődött”.⁹³ Mindazonáltal mégsem egyértelmű feleletet kaphat az a kérdés, hogy „a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei” közül – amelyeket feltárt a tudós – az „államközösségi program” és az „eredetközösségi narratíva” mellett, a múlt része marad a „hagyományközösségi paradigma is”? Tudniillik mintha megmaradni látszana belőle valami. Legalábbis Nagy Gábornak a nemzeti önismeret magyar költészetbeni megjelenéséről szóló tanulmánya bizonyítja, hogy „e paradigma máig nem szakadt meg”. Módosulva bár, de tovább él Ady, József Attila, majd Illyés Gyula és Nagy László ösztönző példája révén számos költő művészetében egészen napjainkig.⁹⁴

6.

Adott hát egy olyan helyzet, ahol S. Varga Pál és Dávidházi Péter munkái⁹⁵ nyomán bizonyítottat „a nemzeti eszme világot teremtő energiáinak” nélkülözhetetlensége „a modern nemzettudat és nemzetállam létrejöttében”, ugyanakkor azzal is szembesülnie kell az író-mű-olvasó kapcsolatrendszernek, a szaktudomány egészének, hogy az efféle szemlélet folytathatatlan.⁹⁶ Ezzel szemben, pontosabban tudomásul véve a két tudós cáfolhatatlanul álló igazságát, Papp Endre, Nagy Gábor tapasztalatai szerint nyomaiban kimutatható még a hagyományközösségi szemlélet, amelynek pedig nem bemutatásafeltárása nyilvánvalóan a mulasztáson túl akár egy újabb értékszűkülést is előidézhethet.

Bene Sándor–Kecskeméti Gábor *Javaslatai* – „mivel a Molnár Erik által kezdeményezett magyarországi nacionalizmusvitáktól Gellner, Anderson, Viroli újabb nacionalizmustörténeti munkáiig” a nemzetfogalom „pejoratív jelentésárnyalatot kapott”, egyébként is „vita folyik a nemzet meghatározásának nyelvi, kulturális, vallási, állami stb. kritériumairól” – úgyszintén mellőznék a nemzeti „elbeszéléssémát”.⁹⁷ Mindazonáltal ez utóbbi szerzőpáros *Javaslatai* közt számos olyan elem található, amely egyértelművé teszi, hogy a tudomány mai állása szerinti legtágabb értékállítási keret megalkotásában érdekeltek a javaslattevők.

Ilyen színben tűnik fel egyebek mellett az a bizonyos „nem nemzeti (magyar), hanem területi (magyarországi) keret, amely *eo ipso* regionális keret is”.⁹⁸ Ez kicsit valóban emlékeztet Wallaszky Pál rendszerező szemléletére, ami különösen azért válhat aktuálisá, mert így a XX. században régiókra szakadt egykori (területi) egység, majd a rendszerváltozás koráig alakuló régiós különbözőség bemutatása egyszerre lehetne természetes és tudományos is. (A nyelvfilozófiai módszer alkalmazása szintúgy termékeny is lehet, ha nem csupán a technicitás szempontja kerül színre általa.)

Az egységes elbeszélés, az egyetlen nagy történet, aztán a vizsgálódás tárgyául a literaet megtevő szemlélet, valamint a korszakolási szükségesség mellett különösen hasznos és nem kevésbé érdekes lehet a sajtósági írói portrék majdani alkalmazása. Koránt-

sem csupán a tervezett irodalomtörténet első, 1800-ig terjedő időszakában kaphat felismerő jelleget. Ugyan a szerzőpáros mindenekelőtt az ún. „egyéniségtörténet-érzelem-történet-társas morál” elnevezésű részeknél látja hasznosíthatóságát, de nem hagyományos portrékról lévén szó, szerepük még a XX. századi, az ún. kisebbségi magyar irodalmak sajátosságformáló alakulásában is reveláló érvényű lehet. Mivel egy-egy ilyen írói portréfejezet valóban nem az „élettörténeti tényanyag összefoglalása”⁹⁹ lesz, nem hogy a pozitivista maradiság bélyegét nem kapja meg, de korszerű énazonosságot prezentáló képessége érinti majd az énazonosság (nyelvi) kérdését, sőt, a tárgyi hűségtől sem kerül látótávolságon kívül: „egyfajta intézménytörténeti, valamint recepció- és kánon-történeti érdeklődést is kielégíthetnek”¹⁰⁰ majd ezek a portrék.

Az egy-egy „kulturális közege jellemző szubjektumforma felmutatása”¹⁰¹ érdekes lehet tehát a kisebbségi magyar irodalmak esetében. Egyszerre tudná jól körvonalazni azt a sajátosságot, ami az 1989/90-es változásokig formálódott az adott régióban, majd e sajátosságformálódás megszűntének nyomairól szintúgy tudósítana, mint újfajta énazonosság-képződésről. Egyszerre befolyásolná a létezik vs. nem létezik kisebbségi magyar irodalom vitáját, miközben alapjaiban „fikciós énformákról” folya a beszéd. Olyan szubjektumalakzatokról, melyek az adott kulturális közeg ismert neveihez kapcsolódva mondhatni: bizonyos perszonalifikáción esnének át, kapnának új (irodalom- s kultúrtörténeti) felismerhetőséget, és ez lenne a teljesebb összetettségében felismerhető – nem kisebbségi immár, hanem egyetemes magyar – tárgyi hűség maga.

Abban a tekintetben különös hangsúly esik majd az újfajta portrék megrajzolására, hogy az utóbbi években egyértelmű érdeklődés mutatkozik (Európa-szerte) az életrajzok,¹⁰² valamint az ún. nem fikciós szövegolvasás iránt. Hogy ebben van-e, és ha igen, mekkora szerepe a reflektált, nagy számú szövegirodalom játékoságának, az elsúlytalanított, hagyományosan fikciós beszédformák özönének, az átírások-szerepjátások végeláthatatlan kínálatának, nehéz kideríteni, mindenesetre ebbe a trendbe az internetkultúra világa-természete beleszól, annyi bizonyos.

Ma még nehéz eldönteni, akkora horderejű-e az internet, hogy a természet és a társadalom eddigi kettős felosztását valóban ki kell-e mindjárt egészíteni ezzel a harmadikkal, mindenesetre Ropolyi László nézete szerint „a természeti és társadalmi létszféra mellett kiépül a hálólétszféra is. Az ember immár három világ polgára leend. Az emberi élet centruma elmozdul a hálólét felé.”¹⁰³ Egyes kutatások mindjárt az „elképzelt közösség”, a nemzet blogoszféra általi meghatározottságát emlegetik.¹⁰⁴ A digitális kultúra, még ha nem is váltja fel a Gutenberg-galaxist, azonban a nyelvhez kötött befogadás (esztétikai tapasztalatszerzés) bővülését eredményezi. (És a tekintetben sem lehet mellékes az internet s a blogoszféra szemrevételezése, hogy sok esetben a blogok épp a „posztmodern identitás destabilizálásának ellenmozgalmaként hatnak.”)¹⁰⁵

A blogoszféra létrejötté újfajta szubjektum-imitációt kínál: egyszerre fikciós és nem fikciós léte, multimédiás hatása összefügg az önéletírás új fellendülésével. Ehhez is hozzászól egy Mészöly Miklós-idézet, ezúttal nem Grendel Lajos, hanem Szilágyi Zsófia jóvoltából: „Ötven-száz év múlva a legbanálisabb tény is izgalmassá lesz. Ami szürkévé teheti őket, a közepszerű irodalom. Bármilyen emlékirat, önéletrajz, napló, krónika időtállóságával csak a kor néhány remekműve versenyezhet. Szophoklészsal a rabszolga feljegyzései.”¹⁰⁶ A személyesség és az önéletrajziság előtérbe kerülése immár sokak által megállapított tény. Az én színrevitelének¹⁰⁷ XXI. századi formája (és értelmezhetősége) nem feltétlenül írja felül, hanem

összekapcsolódhat az elmúlt évszázadok vallomásaival, leveleivel, naplóival, memoárjaival: az egyén és közössége-környezete mindenkori (nyelvben megjelenő) viszonyaival és annak értelmezésével.

* * *

Összefoglalva: A magyar irodalomtörténet-írás eddigi törekvései hasznosíthatók. Részben tanulságul szolgálnak egy átfogó, XXI. századi igényeknek is megfelelő, korszerű szakmunka elkészítésénél, részben pedig sürgetik e munka megvalósulását. A *Spenót* óta a tudomány új áramlatai szerint megírt irodalomtörténetek részeredményei megtermékenyítők lehetnek, továbbgondolhatók. Ezt a továbbgondolást a régiek mellett kicsit ösztönözheti Grendel Lajos új irodalomtörténetének *Előszava* is. Papp Endre készülő munkája pedig – szűken értelmezett célja szerint – hiánypótló értéke lehet a szaktudománynak, tágan értett szándékai szerint pedig megfontolandó kiegészítésekhez is elvezethetnek abban a jól átgondolt, konkrét javaslattevő csomagban, melyet Bene Sándor és Kecskeméti Gábor neve jelez.

A hagyományközösségi paradigma, a(z egykori) magyarországi keret és a nemzeti szemlélet (mint közösségi „élmény”-keret) összeegyeztetése a nyelvszemlélet valamennyi (újabb és régebbi) aspektusával nagy tudósi munka, de talán mégsem lenne lehetetlen feladat. Különösen, ha a tudományba vetett hit nem korlátozódik annak legújabb fejleményeire, hanem valamennyi eddig elért eredményével összeveti azt. Az így szemlélt (területi és nemzeti) határ egybefoghatóvá teheti a világ valamennyi táján megszületett magyar nyelvű (eredeti) alkotást. Lehetne irodalmi jelleg, tárgyi hűség, gazdagság is egyben: az a korpusz, melyen belül kimutatható „a világirodalom” sokféle tendenciája; egyedi darabjai pedig gazdagíthatnák a „világirodalmat”?

Az új irodalomtörténet elkészítésénél, a technikai (írásmódbeli és tipográfiai-megjelenési, papír és digitális alapú) változások saját szakterületű vizsgálódási kompetenciáján túl érvényesülhetne az a kimondottan XXI. századi belátás, miszerint a humán tudományok gondolkodást befolyásoló, sőt meghatározó jellege mélyen társadalom-, gazdaság-, sőt világbiztonság-formáló erő.¹⁰⁸ Az irodalom (és tudománya) elsősorban nyelv, amely önmagába zárva olvasóját nyit rá az egész világra, vagyis, létezik közvetítő: ember- és valóságformáló jellege is.

Korántsem elhanyagolható szempont a szaktudomány újabb s újabb eredményeinek követése, az új technikák megismerése, alkalmazása továbbra is. Ám az író-mű-olvasó kapcsolat, azon belül pedig az esztétikai tapasztalat, mindig mélyen emberi természetű marad: kiismerhetetlenségével számolni nem tudománytalanság. Gyakran bizony úgy viselkedik, mint egyes kutatások szerint a fény anyagi részecskéje. Ha az ember meg szeretné ragadni, és hatékonyan gondolt technikával¹⁰⁹ csak anyagként közelít rá, azonnal megváltoztatja-felszámolja anyagi arcát. Aztán kevés idő múltán ismét visszavált, hogy az ember újra utolérhetőnek higgye és hirdesse – ezért megint hatékonyan gondolt technikával induljon anyaga felé, közelítsen rá... Hát „ne adjuk fel Toldy és Scherer, Riedl és Taine, Horváth és Lanson tudományát”.¹¹⁰

PENCCKÓFER JÁNOS (1959) Beregszászon élő író, költő, irodalomtörténész. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanára. Utóbbi kötetei: *Tettben a jellem – A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében* (2003); *Boldog-asszony tenyere* (versek, 2005).

J E G Y Z E T E K

- 1 *A ráközelítés tudománya* nem kifejtő, hanem vázaltszerű tűnődés: sem irodalomtörténetekben, sem egyéb hosszabb-rövidebb tanulmányokban, de az egyes jelenségek, irányultságok tekintetében, sem másban nem célja a teljesség, az erre való törekvéstről lemond.
- 2 Czvittinger Dávid, majd Bod Péter, illetve Horányi Elek életrajzi lexikona 1711-ből, 1766-ból, illetve 1770-ből; valamint Rotarides Mihály már összefoglalást megcélzó vázlata 1745-ből.
- 3 Horváth János: *Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai*. In *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, 1976, Akadémiai, 15.
- 4 Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. I. m., 57.
- 5 Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez. *Helikon*, 2009/1–2, 201–225.
- 6 Horváth János: I. m., 58.
- 7 Papp Endre: A nemzeti irodalomszemléletről. *Hitel*, 2010/9, 3–26.
- 8 Pl. *Szerep és közeg – Medialitás a magyar kultúratudományok XX. századi történetében*. Szerk. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter. Budapest, 2006, Ráció.
- 9 Pápay Sámuel: *A magyar irodalom eszmérete*. 1808.
- 10 Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. 1851.
- 11 Horváth János: Irodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai, In *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, 1976, Akadémiai, 16.
- 12 Horváth János: I. m., 57.
- 13 Beöthy Zsoltot idézi Horváth János: I. m., 16.
- 14 Horváth János: I. m., 57.
- 15 Uo. 58.
- 16 Uo.
- 17 Uo.
- 18 Horváth Jánosnál a tárgyi hűség elve elutasítást jelent mindenféle a priori rendszerező elvvel szemben, merthogy „követelménye” szerint „egyedi megkötöttségében kényszerít fel fogunk a magyar irodalom történeti valóságát” – Horváth János: I. m., 61.
- 19 Horváth János szerint „az önelvűség követelménye annak kijelölésére utal, ami mindenmű irodalomban állandó, a tárgyi (történeti) hűség kívánalma pedig a változó (egyedítő) mozzanatok számbavételére kötelez”. I. m., 60–62.
- 20 Vö. például Horváth Iván: Magyar irodalomtörténet. *Élet és irodalom*, 2009. március 13.
- 21 Az 1930-as években készült el Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* (és Babits Mihály *Az európai irodalom története*). Szerb Antalnál is megfontolás tárgya „az eidosz”, „ami egy nép lelkét a másiktól elkülönböteti”, az az „egyszeri milyenség”, „ami egyúttal cél is, és talán Isten teremtő szándéka a nemzettel”. Sz. A.: I. m. Budapest, 1986, Magvető, 49.
- 22 *A magyar irodalom története, I–VI*. Főszerk. Sőtér István. Budapest, 1964–1966, Akadémiai – A *Spenót*.
- 23 I. m., VI. kötet, 6.
- 24 I. m., I. kötet, 8.
- 25 Kulcsár Szabó Ernő „a nemzeti jelzőt az ismeretelméleti progresszióból származtatott poétikai folytonosság számára sajátította ki. Számára e megvilágításban a magyar irodalom magától értetődően válik minőségileg is ketté: egy az európai tendenciákkal lépést tartó individualista, illetve a fejlődés útjáról le-letérő, öncélú távlatok irányába elkalandozó kollektivisták szemléleti tradícióra bomlik....” – Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*. I. m., 5.
- 26 Az egy évtizednyi szünet után (2003-ban) született új irodalomtörténet – Gintli Tibor és Schein Gábor műve –, csak négyéves késéssel lett teljes, ugyanis ekkor jelent meg a foly-

- atása, így 2007-ben két új irodalomtörténet is napvilágot látott. A Gintli–Schein-féle irodalomtörténet egyetlen irodalomként tárgyalja a jelentős művek sorozatát, (fél)századonként, epikára, lírára, drámára bontva halad előre, a „nagy nemzetek”, „nagy irodalmak” után mindig a magyarral zárva a sort, és a beszédformák változásait tartva szem előtt. De a recepciótörténetre is tekintettel van. *Az irodalom rövid története* egyszerre a világirodalom és a magyar irodalom története – röviden.
- 27 *A magyar irodalom története*. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerkesztésében. 2007.
- 28 Bezeczký Gábor: *Irodalomtörténet a senkiföldjén*. Pozsony, 2008, Kalligram.
- 29 Az új irodalomtörténet „felnőtt” könyv” akar lenni – Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel. *Magyar Tudomány*, 2007/4, 502.
- 30 Uo.
- 31 Papp Endre: „Rút sybarita váz” – A nemzetnélküliség programja. A magyar irodalom történeteiben. *Hitel*, 2008/2, 97–118.
- 32 Horváth Iván: *Magyar irodalomtörténet*. I. m.
- 33 Szerb Antal: I. m., 41.
- 34 Fried István: A magyar irodalomtörténet-írás és irodalom rendszerváltásai. *Új Forrás*, 2004/5.
- 35 Pl.: Horváth Iván: *A hermeneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések*. (<http://magyar-irodalom.elte.hu/arianna/filologia/horvath.html>); Takáts József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. *Jelenkor*, 2004/11, 1165–1177.
- 36 Horváth Iván: *A hermeneutikai ajánlat. Vitaindító kérdések*. I. m.
- 37 Uo.
- 38 Uo.
- 39 Kulcsár Szabó Ernő: *Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen* című 1994-es, valamint *A magyar irodalom története, 1945–1991* 1993, majd 1994-es kiadványhoz és számos egyéb tanulmányhoz képest a 2003-as *Történelem, kultúra, medialitás* című kötet (Kulcsár Szabó Ernő és Szirák Péter szerk.) elmozdulása jelenti a változást.
- 40 Radnóti Sándor: A posztmodern zsandár. Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-monográfiájáról. In: *A piknik. Írások a kritikáról*. Budapest, 2000, Magvető.
- 41 Takáts József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. *Jelenkor*, 2004/11, 1165–1177.
- 42 Fried István: I. m.
- 43 Imre László: A medialitás-kutatás lehetőségeiről és határáról. Szerep és közeg – medialitás a magyar kultúratudományok XX. századi történetében. *Alföld*, 2007/10.
- 44 Bezeczký Gábor: I. m.
- 45 „Kulcsár Szabó műve esetében, ha a rendszerbe integrált szempontok, elméletek, irányzatok empirikus és/vagy logikai alapjai nem is illeszkednek (lásd „repedések”), ezek sokkal szabadabban kezelhető tudományos és ideológiai konnotációi igen. Így például a „nyelvi megelőzöttség”, a „modern szubjektum” felszámolódása, a „posztmodern” irodalom szövegközöttség elve olyan ideológiai többletjelentésekkel ruházható fel, melyek egybeolvadnak, összetartó burkot képeznek az *oeuvre* körül, hiszen a személytelenség, a determináció, az uralhatatlan nyelv ugyancsak számos helyen kifejtett, már rituális ismétléseiken keresztül is nagyfokú koherenciát biztosító gondolatával is szoros egységet képeznek” – Havasréti József: Determinált pályáívek. *Jelenkor*, 2009/3, 352–363.
- 46 Bán Zoltán András: *Jéghideg elemzés. Litera.hu*, 2008, 12, 11.
- 47 Bezeczký Gábor: I. m., 132.
- 48 Bán Zoltán András: I. m.
- 49 Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: I. m., 221.
- 50 Szegedy-Maszák Mihály: Magyar irodalomtudomány a huszonegyedik század elején. *Magyar Tudomány*, 2006/7.

- 51 Uo.
- 52 Papp Endre: „Rút sybarita váz” – A nemzetnélküliség programja. A magyar irodalom történeteiben. *Hitel*, 2008/2, 97–118.
- 53 Horváth Iván: *Magyar irodalomtörténet*. I. m.
- 54 Dávidházi Péter válasza a *Magyar Tudomány* 2010/07. számában.
- 55 Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*. I. m., 15.
- 56 Szegedy-Maszák Mihály: *Előszó*. <http://www.villanyspenot.hu/>
- 57 Uo.
- 58 Uo.
- 59 Az új irodalomtörténet „felnőtt könyv” akar lenni. Várkonyi Benedek beszélgetése Veres András szerkesztővel. *Magyar Tudomány*, 2007/04.
- 60 Fried István: I. m.
- 61 Szegedy-Maszák Mihály: Magyar irodalomtudomány a huszonegyedik század elején. *Magyar Tudomány*, 2006/7.
- 62 „Van nemzeti irodalom ma is, persze nem olyan mennyiségben és nem olyan súllyal, mint például korábban. Ettől még az elmélet nem bukik, és hozzáteszem: valaminek a hiánya is beszédes lehet a kutatás szempontjából. Mi egy gondolkodási modellt, egy jól beazonosítható értékelőrendszer megalkotásán dolgozunk.” – Nemzeti irodalomtörténet készül – Kerékyártó György interjúja Papp Endrével. *Interjú*, 2009. 12. 23.
- 63 Papp Endre: I. m., 12.
- 64 Görömbei András: *Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában*. In *Azonosságutadat, nemzet, irodalom*. Budapest, 2008, Nap, 17.
- 65 Ernest Renan: Mi a nemzet? In Bretter Zoltán és Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 1995, Tanulmány Kiadó, 184–186. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf642.pdf. „A nemzet: lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképp egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.” (Max Weber is mindenképp értéknek tekinti a nemzetet, amint felsorolni is sok lenne valamennyi ilyen véleményre jutó tudóst.) Görömbei András pedig S. Varga Pál és Debreczeni Attila munkáira hivatkozva mondja, hogy „az utóbbi években a szakirodalom alaposan feltárta a nemzet-fogalom rendkívüli összetett történetét, és bemutatta mai sokféleségét”, majd bizonyítja az irodalom fontos szerepét a magyar nemzeti tudat alakításában G. A.: I. m., Uo.
- 66 Görömbei András: *Az irodalom szerepe a magyar nemzeti tudat alakításában*. I. m., Uo.
- 67 Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*. I. m., 20.
- 68 Uo.
- 69 E Horváth János-idézet áll mottóként *A nemzeti irodalomszemléletről* c. tanulmányban.
- 70 Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*. I. m.
- 71 Nemzeti irodalomtörténet készül – Kerékyártó György interjúja Papp Endrével. *Interjú*, 2009. 12. 23.
- 72 Papp Endre: I. m., 26.
- 73 „Saját magunkról, vitáink, egyet nem értésünk okairól, történetéről tudhatunk meg olyasmiről, amit előre nem tudunk.” – Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: I. m., 207.
- 74 *Versengő kánonok, szaporodó irodalomtörténetek* Ferencz Győző és Boka László gondolatai az irodalomtörténetekről. – Pillanatkép hölgygel – http://www.nol.hu/kult/20100722-pillanatkép_holgygel
- 75 Uo.

- 76 Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: I. m., 207.
- 77 Grendel Lajos: Bevezetés. In *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a XX. században*. Pozsony, 2010, Kalligram, 7–18.
- 78 Grendel Lajos: I. m., 12.
- 79 Grendel Lajos: I. m., Uo. „Egzisztenciális tét nélkül az irodalom csupán ártalmatlan játék, privát szórakozás, vagy ahogy Petri György fogalmazott a kilencvenes években: hosszú műkormök lilára lakkozása hímnős budoárokban.”
- 80 Grendel Lajos „csupán a modern magyar lírában és epikában végbement változásokkal, mozgásokkal, (át)alakulásokkal” kívánt foglalkozni. A szűkítés további szempontja Grendelnél az, hogy művében kizárólag „a modernizmust megelőző irodalomtörténeti korszaktól szemléletében és beszédmódjában eltérő” (élet)művekre kívánt figyelni, valamint a korszak irodalmi kontextusának a bemutatására vállalkozni. – G. L.: I. m., 8.
- 81 Grendel Lajos: I. m., 17. Az egyetértés persze nem kizárólagos, például Gintli Tibor–Schein Gábor azon megállapításában is csak részigazságot vél felfedezni, miszerint „a nemzet megszemélyesíthető egységének mítoszai, melyeket utoljára Illyés Gyula és Nagy László testesített meg, költészetünkben modernizálhatatlan beszédmódokkal párosultak” – Grendel. I. m., 433.
- 82 Grendel: I. m., 17.
- 83 *XX. századi esszék az irodalomról*. Válogatta, szerkesztette Görömbei András. Debrecen, 1998, hátsó borító. (A kötet tizenhét szerző huszonnégy kiváló esszéjével mutatja be a magyar irodalomértés alakulását Adyától Csoóriig.)
- 84 Grendel: I. m., 14.
- 85 Grendel: Uo.
- 86 „Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkodni magyar alkotásokon, amely sok idegen művön is gondolkodott” – Németh László: A kritika feladatai. In N. L.: *Sorskérdések*. 1989, 50.
- 87 Grendel: I. m., 14
- 88 „A cél nyilvánvalóan az, hogy a magyar irodalom bizonyos termékei bekerüljenek Európa s a világ örökségébe, ami csakis akkor lehetséges, ha ennek az örökségnek a szerkezete is megváltozik.” Szegedy-Maszák Mihály: *Előszó*. I. m.,
- 89 Például *A gyertyák csonkig égnek* világhírűvé válásának ténye miben gyökeredzik, hogyha közmegegyezésnek is mondható állásponton állnak a magyar irodalomértők legkülönbébb értékformálói abban a tekintetben, hogy korántsem ez a legjobb Márai-mű?
- 90 Horvát János: *Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai*. I. m., 18.
- 91 Uo., 20–22.
- 92 S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai*. Budapest, 2005, Balassi, 276.
- 93 I. m., 619.
- 94 Nagy Gábor: A nemzeti önismeret a magyar költészetben – az 1960-as évektől az ezredfordulóig. *Magyar Napló*, 2009/10–11, 37.
- 95 S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a XIX. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, 2005, és Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, 2004.
- 96 Papp Endre: *A nemzeti irodalomszemléletről*. I. m., 9.
- 97 Bene Sándor – Kecskeméti Gábor: I. m., 205–206.
- 98 I. m., 209.
- 99 I. m., 220.
- 100 Uo.

- 101 Uo.
- 102 Schein Gábor: Az életrajzok visszatérése? *Jelenkor*, 2008/9.
- 103 Ropolyi László: *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés.* Budapest, 2006, Typotex. In <http://www.communicatio.hu/mktt/hirek/szakosztalyok/2010/komtortenet0326.htm>. A szerző könyvében az internet kapcsán egyenesen új reformációt emleget, bár ezt a könyv egyik kritikusa, Buda Béla dr., nem tartja találó párhuzamnak.
- 104 Ferencz Enikő: A blogok retorikája, közössége és kultúrája. *Korunk*, 2008/3. Itt Benedict Andersonnak a nemzetekre vonatkozó meghatározását Graham Lampa tanulmánya nyomán veszi szemügyre és hozza kapcsolatba az internettel a szerző.
- 105 I. m., uo. „Egy olyan kultúrában, ahol a valóság egyszerre publikus és mediatiszt, a blog »reálissá« teszi az én kísérleteit, hogy a kapcsolatépítés, az önkifejezés, önfeltárás révén ellenálljon a töredezettség erőinek.” Ilyen értelemben a „blog mint műfaj hozzájárul az én művészetének kiteljesítéséhez” – a szerző Carolyn Miller és Dawn Shepherd megállapításait Péter Zoltán fordításában adja.
- 106 Szilágyi Zsófia: Lávaömlés vagy hírláb? A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában. *Alföld*, 2007/1.
- 107 Utalás Dobos István: *Az én színrevitele – Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban c. művére.* Budapest, 2005, Balassi.
- 108 Imre László 2007-es akadémiai székfoglalója megfontolásra int abban a tekintetben, ami az „átvenni és tartózkodni, befogadó és kritikus lenni” mindenkori dilemmáját kíséri. Egyebek mellett pedig meggyőzően beszél arról, hogy „a XXI. században nem (vagy nem elsősorban) katonai tömbök állnak szemben egymással, hanem (s nagyot nézne ennek láttán a felvilágosodás sok bölcselője) kultúrák és vallások alapján támadnak fenyegető konfliktusok, merényletek, melyek kezelésére, kivédésére már régen elégtelenek fegyverek, radar, komputerek stb.” – Imre László: *Az irodalomtudomány lehetőségeinek és feladatainak kérdéséhez.* *Hitel*, 2008/3, 115.
- 109 Falusi Márton *Heidegger és a Zöldek* című ismertető elemzése Mejame Ejede Charley és Jovito V. Carino gondolatait interpretálva mutat rá, hogy „a tudományosság uralkodó ideológiáját nevezi Heidegger voltaképpen »technikának«, és nem a technikai fejlődés – tagadhatatlan előnyökkel járó – eszméjét kritizálja élesen, hanem annak mikéntjét, megvalósulását...” Rámutat: „A technika [...] nem csupán eszköz a megismeréshez, hanem a megismerés egy fajtája” – *Hitel*, 2010/7, 63–64.
- „Heidegger szerint éles különbség van az antik és a modern technika között (az előbbi alkotó, az utóbbi uralmi jellegű), véleményünk szerint azonban ez a szétválasztás indokolatlan: alkotás és uralom csakis együtt jellemeznék bármely technikát” – Ropolyi László: *Az internet természete.* I. m., 55. „A technika olyan emberi termék, amelynek terméke maga az ember. Az emberek szerzői és szereplői is saját drámájuknak” I. m., 57.
- In http://books.google.com/books?id=QY_2CG9_bqEC&printsec=frontcover&dq=ropolyi+1%C3%A1szl%C3%B3+az+internet+term%C3%A9szete&source=bl&ots=M30vdtArr&sig=pR53FHUJb3HSwvCU_gvSpeEBHoc&hl=hu&ei=rYwhTérhFNCs8QODhaC1BQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBUQ6AEwAA#v=onepage&q=technika%20heidegger&f=false
- 110 Poszler György: Medialitás: tételek és kételyek. *Előszó.* In *Szerep és közeg.* I. m., 14.